

שימוש בקבוצות ווטסאפ לצורך למידה באקדמיה

במהלך מגפת הקורונה: סקירת היקף

**Using WhatsApp groups for learning in higher education  
during the COVID-19 pandemic: A scoping review**

מור דשן

המחלקה למדעי המידע, אוניברסיטת בר אילן

טכנולוגיות למידה דיגיטלית, המכללה האקדמית רמת גן

[mor.deshen@biu.ac.il](mailto:mor.deshen@biu.ac.il)

Mor Deshen

Department of Information Science, Bar-Ilan University

Digital Learning Technologies, Israel Academic College, Ramat Gan

[mor.deshen@biu.ac.il](mailto:mor.deshen@biu.ac.il)

## שימוש בקבוצות ווטסאפ לצורך למידה באקדמיה

### במהלך מגפת הקורונה: סקירת היקף

#### Using WhatsApp groups for learning in higher education during the COVID-19 pandemic: A scoping review

#### תקציר

"ווטסאפ" היא אפליקציית מסרים מיידיים, והשימוש בה לצורכי הוראה ולמידה נפוץ מאוד בשנים האחרונות. מחקר זה בוחן את מאפייני השימוש בקבוצות ווטסאפ במוסדות אקדמיים במהלך מגפת הקורונה. המעבר המיידי והמלא ללמידה מרחוק הביא לשימוש מוגבר בטכנולוגיות דיגיטליות, וביניהן אפליקציית ווטסאפ. כדי לקבל תמונה רחבה וכוללת של שילוב קבוצות ווטסאפ בלמידה באקדמיה במהלך מגפת הקורונה, בוצעה סקירת היקף (scoping review) של המאמרים שפורסמו בנושא. במהלך הסקירה נבדק כיצד התנהלה הלמידה ואילו יתרונות ואתגרים היו כרוכים בה. לצורך סקירה זו אותרו, מופו ונותחו 21 מאמרים בשפה האנגלית אשר פורסמו בשנים 2020 עד 2022 בתשע מדינות שונות. ממצאי הסקירה מצביעים על יישום של מגוון שיטות מחקר – כמותיות, איכותניות ומשולבות. מבין נושאי הלימוד שנחקרו, הנפוץ ביותר היה לימוד אנגלית כשפה זרה. סקירה זו שיקפה בדרך כלל עמדה חיובית כלפי שילוב קבוצות ווטסאפ בתהליכי למידה והוראה באקדמיה.

בהתייחס לתחום הפדגוגי צוינו יתרונות כמו יצירת שיח לימודי, שיתוף חומרי למידה והיכולת ללמוד בכל מקום ובכל זמן. יחד עם זאת, הממצאים לגבי השפעת השילוב של קבוצות ווטסאפ על ההישגים הלימודיים אינם חד־משמעיים ודורשים בירור נוסף. בבדיקת האתגרים מבחינה פדגוגית עלו חששות הקשורים לריחוק החברתי, הפוגע ביכולת לנטר תהליכי למידה.

בהתייחס לתחום החברתי-רגשי צוינו גורמים כמו מוטיבציה, תחושת שייכות, מעורבות והנאה. התחום החברתי-רגשי קיבל מקום ניכר יחסית לעיסוק בנושא לפני המגפה, אך בהשוואה לתחום הפדגוגי ולתחום הטכני זכה להתייחסות מצומצמת.

ההתייחסות לנושאים טכניים קיבלה מקום מרכזי, המשקף את הצורך לשמור על תקשורת לימודית בתקופת ריחוק חברתי. בהשוואה למגוון כלים טכנולוגיים אחרים, כולל רשתות חברתיות אחרות, לשימוש בווטסאפ לצורכי למידה יתרונות רבים, בהם קלות תפעול, עלויות נמוכות ואפשרויות מגוונות.

ממצאי סקירה זו עשויים לסייע לחוקרים ולקובעי מדיניות, כמו גם למרצים באקדמיה, בבחירת הדרך המיטבית לשילוב אפליקציית מסרים מיידיים כמו ווטסאפ בתהליכי הלמידה, בזמן משבר כמו גם בימי שגרה.

מילות מפתח: ווטסאפ, קורונה, אקדמיה, סקירת היקף.

## **Abstract**

"WhatsApp" is an instant messaging application, and its use for teaching and learning purposes has been widespread in recent years. The immediate and complete transition to distance learning increased the use of digital technologies, including the WhatsApp application. This study aims to get a comprehensive picture of the integration of WhatsApp groups in academic learning during the COVID-19 epidemic. A scoping review of the articles published on the subject was carried out to examine its advantages and challenges.

For this review, 21 articles in the English language that were published in the years 2020 to 2022 in nine different countries were located, mapped, and analyzed. The review's findings indicate applying various quantitative, qualitative, and mixed methods. Among the study subjects studied, the most common was learning English as a foreign language. This review generally reflected a positive position toward integrating WhatsApp groups into learning and teaching processes in the academy.

The pedagogical advantages were noted, such as creating scholarly discourse, sharing learning materials, and learning anywhere and anytime. At the same time, the findings regarding the effect of the integration of the WhatsApp group on academic achievements are not unequivocal and require further clarification. In examining the challenges from a pedagogical point of view, concerns arose about social distancing, which impairs the ability to monitor learning processes.

Factors such as motivation, sense of belonging, involvement, and enjoyment were noted in the social-emotional field. The social-emotional field received a considerable place relative to the pre-pandemic occupation of the subject. Still, it received limited attention compared to the pedagogical and technical fields.

The reference to technical issues was given a central place, reflecting the need to maintain scholarly communication during social distancing. Compared to various other technological tools, including other social networks, the use of WhatsApp for learning purposes has many advantages, including ease of operation, low costs, and diverse options.

The findings of this review may help researchers, policymakers, and lecturers choose the best way to integrate an instant messaging application such as WhatsApp into the learning processes during a crisis and on regular days.

**Keywords: WhatsApp, COVID-19, Higher Education, Scoping review.**

## מבוא

בתחילת שנת 2020, כתוצאה מפריצת מגפת הקורונה, נסגרו פיזית מרבית מקומות העבודה, המסחר והחינוך בכל העולם, ובכללם המוסדות להשכלה גבוהה. תקנות הריחוק החברתי חלו לסירוגין עד תחילת שנת 2022 (Mathieu et al., 2023; World Health Organization, 2023).

מגפת הקורונה זימנה אתגר לא צפוי להשכלה הגבוהה. בבת אחת עברה הלמידה ממסגרת של לימוד פרונטלי בכיתה ומפגש פנים אל פנים ללמידה מרחוק באופן מלא, והמתכונת החדשה נמשכה חודשים רבים. כדי להמשיך את הלמידה באופן מיטבי אימצו מוסדות אקדמיים ואוניברסיטאות מגוון רחב של דרכי הוראה חלופיות וכלים דיגיטליים שונים. על מנת לקיים מפגשים סינכרוניים, המדמים מפגש פנים אל פנים, מוסדות אקדמיים רבים השתמשו ב"זום", תוכנה לניהול ועידות וידאו (Nash, 2020). נוסף לכך, מוסדות אקדמיים רבים העמיקו את השילוב של מערכות ניהול למידה קיימות (LMS – Learning Management System), הנפוצות בחלק גדול ממוסדות החינוך האקדמיים בעולם (Kasim & Khalid, 2016). היצע מערכות ה-LMS הוא רחב, וביניהן ניתן למנות מערכות מסחריות פרטיות ומערכות קוד פתוח כדוגמת "מודל" (Moodle) (Cabero-Almenara et al., 2019). במהלך שנות הלימודים 2020–2021 הפכו מערכות ניהול הלמידה לנדבך מרכזי בתהליכי למידה והוראה, בקורסי פנים אל פנים, בקורסים היברידיים, בקורסים א-סינכרוניים ובתמיכה כללית בלמידה מרחוק (Athaya et al., 2021). אך כלים כמו זום ומודל דורשים הקצאת תקציב ומימון שוטף. בד בבד במהלך תקופות הריחוק החברתי שימשו גם כלים דיגיטליים זמינים אחרים, שמרצים בחרו בהם על פי נטיית ליבם, ללא תמיכה או הכוונה רשמית ואף ללא עלות, כדוגמת רשתות חברתיות (SNS – Social Network Sites) ואפליקציות מסרים מיידיים (MIM – Mobile Instant Messaging) כדוגמת ווטסאפ.

אחד הכלים אשר נתן מענה לצורכי המרצים והסטודנטים בזמן המגפה היה אפליקציית המסרים המיידיים ווטסאפ, אשר שימשה לצורכי למידה כבר משנת 2013, וזכתה להתייחסות מחקרית רחבה בהקשר זה גם לפני מגפת הקורונה. שילוב השימוש בקבוצות ווטסאפ בתהליכי הוראה ולמידה רווח בקהילה האקדמית ומתועד במגוון רחב של מאמרים זה למעלה מעשור. מחקרים רבים עסקו לא מכבר בדרכי השילוב של מגוון רשתות חברתיות בתהליכי הוראה ולמידה (ראו למשל Barrot, 2021; Zulkanain et al., 2019), בשילובן של קבוצות ווטסאפ בתהליכי הוראה ולמידה בכלל (ראו למשל Bouhnik & Deshen, 2014; Goughari, 2021) ובשילובן באופן ספציפי באקדמיה (ראו למשל Coleman & O'connor, 2019; Tayyib et al., 2019).

אולם עד היום לא בוצעה סקירת היקף (scoping review) הממפה את ממצאי המחקרים העוסקים בדרכי השימוש בקבוצות ווטסאפ באקדמיה במהלך מגפת הקורונה ונותנת תמונה רחבה וכוללת של מאפייני השימוש שנעשה בקבוצות ווטסאפ לצורכי למידה מרחוק במוסדות אקדמיים במהלך תקופה זו.

במהלך העשור האחרון, עוד לפני מגפת הקורונה, הלך ועלה היקף הסטודנטים אשר הגיעו לקמפוס עם טלפונים חכמים (Statista, 2023a), וידוע כי סטודנטים משתמשים באפליקציות של רשתות חברתיות ומסרים מיידיים (Ortiz-Ospina, 2019). במהלך מגפת הקורונה, כנראה כתוצאה מהצורך לייצר פעילויות וקשרים וירטואליים כתחליף למפגש הפיזי, עלה ברחבי העולם היקף השימוש במגוון רחב של כלים ורשתות חברתיות כמו גם השימוש באפליקציות מסרים מיידיים. עם האפליקציות הללו נמנות גם "טלגרם", "וויצ'אט" ו"מסנג'ר" של חברת "פייסבוק" (Statista, 2023b).

ווטסאפ היא אפליקציה מבוססת ענן, חופשית לשימוש, פשוטה להפעלה וחפה מפרסומות. ניתן להפעיל אותה מכל מערכות ההפעלה בטלפון החכם ויש לה גם גרסה המתאימה למחשב. ווטסאפ הושקה בשנת 2010 וכיום נמצאת בבעלות חברת Meta (פייסבוק). נכון לסוף שנת 2022 לווטסאפ כשני מיליארד משתמשים פעילים בכל חודש (Statista, 2023b; WhatsApp, 2022).

קיצמן ועמיתים (Kietzmann et al, 2011) הצביעו על שבעה מאפיינים מרכזיים של מדיה חברתית: זהות, שיח, שיתוף, נוכחות, יחסים, מוניטין וקבוצות. כל אחד מהמאפיינים מתמקד באבן בניין ספציפית של חוויית המשתמש במדיה החברתית, וקיימים הבדלים רבים בין הפלטפורמות החברתיות השונות. ניתוח של אפליקציית המסרים ווטסאפ על פי מודל זה מגלה שלפחות חמישה מתוך שבעת המאפיינים מתקיימים בה באופן מובהק: שיח – משתתפים מתקשרים ביניהם בטבעיות; שיתוף – משתמשים יכולים להפיץ ולקבל מגוון רחב של תכנים; נוכחות – ניתן לראות את הזמינות של המשתתפים ועקבות דיגיטליים שלהם; מוניטין – בקבוצה פרטית ניתן להכיר את המומחיות והאמינות של המשתתפים; קבוצות – ניתן לפתוח קבוצות ותתי-קבוצות, ציבוריות ופרטיות, עם הרשאות ניהול מתקדמות. על פי המאפיינים המתוארים לעיל ניתן להתייחס לווטסאפ לא רק כאפליקציית מסרים מיידיים, אלא גם כרשת חברתית.

לווטסאפ יכולות מגוונות, והם מעלים את הערך שלה בעבור משתמשים בכלל ולצורכי למידה בפרט. ווטסאפ מאפשרת לכל משתמש לפתוח קבוצה רבת משתתפים ולנהל אותה. מנהלי הקבוצה יכולים למנות מנהל נוסף, להזמין חברים חדשים לקבוצה באמצעות קישור, לקבוע אם משתתפי הקבוצה יוכלו לשלוח הודעות ולהחליט מי יכול לשנות את שם הקבוצה ואת הגדרתה. נוסף על כך, ניתן לקיים שיחות אודיו או וידאו בין חברי הקבוצה, להקליט הודעות קוליות, לצרף מגוון רחב של סוגי קבצים, לבצע חיפוש בתוכן ולעקוב אחרי כל המדיה, הקישורים והמסמכים שצורפו לקבוצה ומסודרים על פי תאריך העלאתם. החל מסוף 2022 אפשר גם ליצור סקרים ולהפיץ אותם (WhatsApp, 2022).

למידה באמצעות אפליקציות מסרים מיידיים כדוגמת ווטסאפ מאפשרת ליישם את חזונו של בנדורה, הגורס שלמידה היא תהליך חברתי המושפע במידה רבה מחיקוי התנהגויות של הסובבים (Bandura, 1999). באמצעות אפליקציות מסרים מיידיים ניתן להטמיע מרכיבים של למידה חברתית, כמו לימוד באמצעות חיקוי האחר וקשרים חברתיים, למידה באמצעות צפייה באחרים ללא צורך בניסוי וטעייה כמו בלמידה עצמית, שיתוף תוצרים באופן פומבי וכדומה. למידה חברתית על פי המודל של בנדורה התקיימה במסגרות שונות גם ללא שילוב טכנולוגיות דיגיטליות, אולם שילוב אפליקציות מסרים מיידיים בלמידה מעלה את הפוטנציאל ליישום מיטבי של תהליכי למידה חברתית.

## סקירת ספרות

בשנים האחרונות פורסמו מספר סקירות שהתמקדו בשילוב מדיה חברתית בלמידה ומספר סקירות שהתמקדו בשימוש בווטסאפ לצורכי למידה והוראה. בין היתר בוצעה סקירה שיטתית של 33 מחקרים אשר פורסמו בין השנים 2006 ו-2018 ועוסקים בלמידה באמצעות מגוון רשתות חברתיות (Zulkanain et al., 2019). זאת לצד סקירות שהתמקדו בהוראת אנגלית כשפה זרה בשילוב מגוון מדיות חברתיות (Barrot, 2021; Nurjannah et al., 2021).

בהתייחס לשילוב ווטסאפ בתהליכי הוראה ולמידה פורסמה סקירת היקף של 23 מאמרים אשר פורסמו בין השנים 2009 ו-2019 והתמקדו בלימודי רפואה באקדמיה (Coleman & O'connor, 2019).

קיימת גם סקירת היקף של עשרה מאמרים אשר פורסמו בין 2015 ו-2019 והתמקדו בלימודי סיעוד (Tayyib et al., 2019) וכן סקירת היקף של תשעה מאמרים אשר פורסמו בין השנים 2016 ו-2020 והתמקדו בלימודי רפואת שיניים (Martins et al., 2022). נוסף על כך, בוצעה סקירת ספרות של 16 מאמרים אשר פורסמו בין השנים 2019 ו-2020 והתמקדו בהוראת אנגלית כשפה זרה (Goughari, 2021) וכן סקירת ספרות שבחנה מגוון רחב של מאמרים אשר פורסמו בין השנים 2010 ו-2019 והתמקדו בהשפעות השליליות של השימוש בוטסאפ לצרכים לימודיים (Yilmazsoy et al., 2020). הסקירות הללו הצביעו על כך שמרבית המחקרים בנושא עוסקים בהוראת שפה זרה, בדרך כלל אנגלית, ורובם מתמקדים בהשכלה הגבוהה. הגישה של הרוב המכריע של המחקרים היא חיובית כלפי השימוש ברשתות חברתיות, ולאורך השנים ניכרת עלייה הולכת וגוברת בהיקף המחקרים המתעדים למידה ברשתות חברתיות בכלל ולמידה בשילוב ווטסאפ בפרט. הסקירות התייחסו למגוון רחב של מאפייני שימוש בוטסאפ לצורכי למידה והוראה, אשר מוינו לצורך מחקר זה לשלושה תחומים מרכזיים – פדגוגי, חברתי-רגשי וטכני, ועבור כל אחד משלושת התחומים הוזכרו יתרונות לצד אתגרים.

בתחום הפדגוגי קבוצות ווטסאפ נמצאו מתאימות ליצירת שיח לימודי הכולל דיון בנושאים תוכניים בין הסטודנטים ובין סגל ההוראה ובין הסטודנטים ובין עצמם, הן סייעו לשיתוף חומרי למידה ותכנים מגוונים, גם בלמידה מרחוק, פתחו את האפשרות ללמוד בכל מקום ובכל זמן, גם בעיתות שגרה אבל במיוחד כאשר לא ניתן להיפגש פנים אל פנים, ואף אפשרו משוב מיידי על הלמידה באמצעות תגובות של סגל ההוראה או הסטודנטים לנאמר בקבוצה (Coleman & O'connor, 2019; Goughari, 2021; Martins et al., 2022; Tayyib et al., 2019). יתרונות דומים נמצאו בשימוש ברשתות חברתיות בכלל (Nurjannah et al., 2021; Zulkanain et al., 2019).

בכל מה שקשור לתרומה של שילוב קבוצות ווטסאפ לעלייה בהישגים לימודיים, במיומנויות או בידע תאורטי, הממצאים אינם חד־משמעיים. לצד מחקרים המצביעים על תרומה חיובית להישגים בשימוש ברשתות החברתיות בכלל (Nurjannah et al., 2021; Zulkanain et al., 2019) ועל שיפור בזכות ווטסאפ בפרט (Tayyib et al., 2019), יש גם מחקרים המצביעים על העדר תרומה כזו (Yilmazsoy et al., 2020).

לצד מגוון היתרונות יש גם אתגרים, כמו חוסר יכולת לראות את הסטודנטים בפעולה, שגם מעלה חשש מרמאות אקדמית (Goughari, 2021), וקושי ביצירת קשר לימודי בין הסטודנטים ובין עצמם ובינם לבין סגל ההוראה (Martins et al., 2022).

בתחום החברתי-רגשי נמצאה תרומה לעלייה במוטיבציה ללמידה הן בשימוש ברשתות החברתיות בכלל (Nurjannah et al., 2021) והן בשימוש בוטסאפ בפרט (Goughari, 2021; Martins et al., 2022; Tayyib et al., 2019). עוד בתחום החברתי-רגשי נמצאה תרומה לתחושת השייכות לקבוצה וצמצום תחושת הבדידות, בין השאר בזכות השיח הלא רשמי שנוצר, הן ברשתות החברתיות בכלל (Nurjannah et al., 2021; Zulkanain et al., 2019) והן בקבוצות ווטסאפ בפרט (Goughari, 2021; Tayyib et al., 2019; Coleman & O'connor, 2019). נמצאה גם השפעה חיובית על המעורבות בתהליך הלימוד ועל ההנאה ממנו, הן ברשתות החברתיות בכלל (Nurjannah et al., 2021) והן בוטסאפ בפרט (Goughari, 2021; Tayyib et al., 2019).

לצד היתרונות בתחום החברתי-רגשי, הועלו גם חששות מהסחות דעת מחומר הלימוד בשל תכנים אחרים הזמינים באפליקציית ווטסאפ בפרט ובטלפון החכם בכלל (Goughari, 2021; Martins et al., 2022; Yilmazsoy et al., 2020; Zulkanain et al., 2019). אתגרים נוספים שעלו

במחקרים הם הצפת המשתמשים בהודעות (Coleman & O'connor, 2019; Yilmazsoy et al., 2020) ושימוש בשפה לא תקנית ולא מכבדת, עד כדי תופעות של בריונות רשת (Yilmazsoy et al., 2020).

בתחום הטכני נמנו יתרונות רבים. תוך כדי השימוש בקבוצות ווטסאפ לצורכי למידה, סטודנטים ציינו את קלות השימוש ונוחות השימוש (Coleman & O'connor, 2019; Goughari, 2021; Martins et al., 2022) כמו גם את האפשרות לצרף סוגי קבצים שונים (Coleman & O'connor, 2019). עוד ציינו את היכולת לעבוד בפס אינטרנט צר (Coleman & O'connor, 2019), את השימוש החינמי (Goughari, 2021), את המהירות והמיידיות (Goughari, 2021; Martins et al., 2022) ואת האפשרות להשתמש באודיוויזואל (Coleman & O'connor, 2019; Goughari, 2021; Martins et al., 2022). כל אלה מאפיינים טכניים שהקלו על הסטודנטים בהליכי הלמידה. סקירות הספרות התייחסו גם לאתגרים בתחום הטכני. חוסרים במכשירי קצה ובתשתיות תקשורת אשר השפיעו על הגישה של הסטודנטים לפעילות הלימודית קיבלו תשומת לב רבה (Coleman & O'connor, 2019; Goughari, 2021; Martins et al., 2022; Nurjannah et al., 2021; Tayyib et al., 2019; Yilmazsoy et al., 2020; Zulkanain et al., 2019). אתגרים נוספים שצוינו היו הקושי הכרוך בהכנת השיעורים ותחזוקת הקבוצה, פעולות שצוותי ההוראה נאלצים להקדיש להן זמן ממושך (Coleman & O'connor, 2019), כמו גם הקשיים בלמידה ממסך קטן ואימוץ העיניים בלמידה ממושכת (Goughari, 2021; Yilmazsoy et al., 2020) והמאמץ הכרוך במעקב אחר שיחות קודמות ובאיתור תכנים קודמים (Goughari, 2021).

שילובן של רשתות חברתיות ואפליקציות מסרים מיידיים בכלל ואפליקציית ווטסאפ בפרט בתהליכי למידה והוראה באקדמיה גדל בהיקפו ומתפתח בעשור האחרון, ומגוון מחקרים אקדמיים פורסמו לא מכבר בנושא. יחד עם זאת, טרם פורסמה סקירת היקף המתמקדת בתקופת מגפת הקורונה. למחקר זה חשיבות תאורטית, שכן יש לתעד את התופעה ולהכליל אותה ככל שניתן, וגם חשיבות מעשית, שכן הוא יכול לסייע למקבלי החלטות לבחון באיזו מידה אפליקציות מסרים מיידיים בכלל ואפליקציית ווטסאפ בפרט עשויות לסייע בתהליכי הוראה ולמידה, בעיקר בלמידה מרחוק. מטרת מחקר זה היא למפות את המאפיינים העיקריים של המחקרים, כמו גם את ההיבטים הפדגוגיים, הרגשיים-חברתיים והטכניים של שילוב קבוצות ווטסאפ בלמידה במהלך מגפת הקורונה ולבחון את ההבדלים בין מחקרים אשר נעשו בנושא לפני מגפת הקורונה ובמהלכה.

## שיטת המחקר

מטרת מחקר זה היא לבחון באיזה אופן שימשו קבוצות ווטסאפ לצורכי למידה במהלך תקופת הריחוק החברתי כתוצאה ממגפת הקורונה. כדי לקבל תמונה מחקרית רחבה, בוצעה במחקר זה סקירת היקף (scoping review) של המחקרים שפורסמו בשנים 2020 עד 2022. השימוש בקבוצות ווטסאפ כחלק מתהליכי הוראה ולמידה רווח למעלה מעשור, אבל השימוש באפליקציה במהלך תקופת הקורונה היה תופעה ייחודית, וזו טרם מופתה באופן כולל. לכן סקירת היקף עשויה להיות כלי מתאים ולהציג תמונה רחבה בפני הקהילה המחקרית, כמו גם מקבלי החלטות ומרצים באקדמיה, אשר תאפשר להבין את מאפייני התופעה, על ההזדמנויות והאתגרים שהיא מזמנת. סקירת היקף היא מחקר משני אשר מאגד מספר מחקרים על פי קריטריונים מוגדרים.

סקירת היקף מתאימה לתחום מחקרי אשר טרם מופה באופן שיטתי, וכן לסקירת מקור, אשר מאפשרת לשלב מחקרים איכותניים וכמותיים ולשאל שאלות מחקר רחבות ונותנת כלי מיטבי למיפוי רחב של המחקר בתחום הרלוונטי. בעזרת סקירת היקף אפשר למפות נושאים רחבים באמצעות סינתזה של תוצאות מחקרים קודמים, שכן היא מאפשרת לאסוף, להעריך, לקטלג, למפות ולהציג את הממצאים העיקריים בתחום, להצביע על פערים במחקר שנעשה לא מכבר ומתוך כך להמליץ על מחקרים שעשויים להשלים את החסר בתחום (Grant & Booth, 2009).

השימוש בסקירת היקף כשיטת מחקר נמצא במגמת עלייה, אם כי אין אחדות דעים בעניין הדרך המיטבית לכתיבת מחקר בשיטה זו. חלק גדול מהמחקרים בתחום מתמקדים בתחומים רפואיים, אף על פי שמבחינה מתודולוגית היא מתאימה למגוון רחב מאוד של תחומי מחקר (Colquhoun et al., 2014; Pham et al., 2014). לצורך מחקר זה התבצעה סקירת היקף על פי המודל של ארקסיי ואומאלי (Arksey & O'Malley, 2005) ועל פי האינטרפרטציה למודל כפי שבאה לידי ביטוי במאמרים מאוחרים יותר (Levac et al., 2010). המודל כולל שישה שלבים: (1) ניסוח שאלות המחקר; (2) איתור המאמרים הרלוונטיים; (3) בחירת המאמרים למחקר; (4) ארגון המידע; (5) איסוף, תמצות והצגת המידע שנאסף; (6) ניתוח ומסקנות.



תרשים 1: תהליך בחירת המאמרים וקידודם

### שלב ראשון: ניסוח שאלות המחקר

בשלב זה מוגדרות שאלות המחקר. השאלות מנוסחות כך שיהיו רחבות דיין מחד גיסא אבל מובנות ומדויקות מאידך גיסא. מחקר זה מתמקד בשאלות הבאות:

1. מה מאפיין את המחקרים העוסקים בשילוב קבוצות ווטסאפ בלמידה במהלך מגפת הקורונה?
2. מה ידוע מתוך המחקרים העוסקים בשילוב קבוצות ווטסאפ בלמידה במהלך מגפת הקורונה, על המאפיינים הפדגוגיים, החברתיים-רגשיים והטכניים של תהליכי הלמידה?



## שלב שני: איתור המאמרים הרלוונטיים

בשלב זה מוגדרים מונחי החיפוש אשר יאחזרו את התוצאות האיכותיות ביותר והמקיפות ביותר בהתאם לשאלות המחקר. כדי להתמקד במאמרים העוסקים בלמידה בשילוב ווטסאפ במהלך מגפת הקורונה בוצע חיפוש בחמישה מאגרי מידע שונים:

1. ProQuest
2. Eric
3. Web of Science
4. Scopus
5. EBSCO

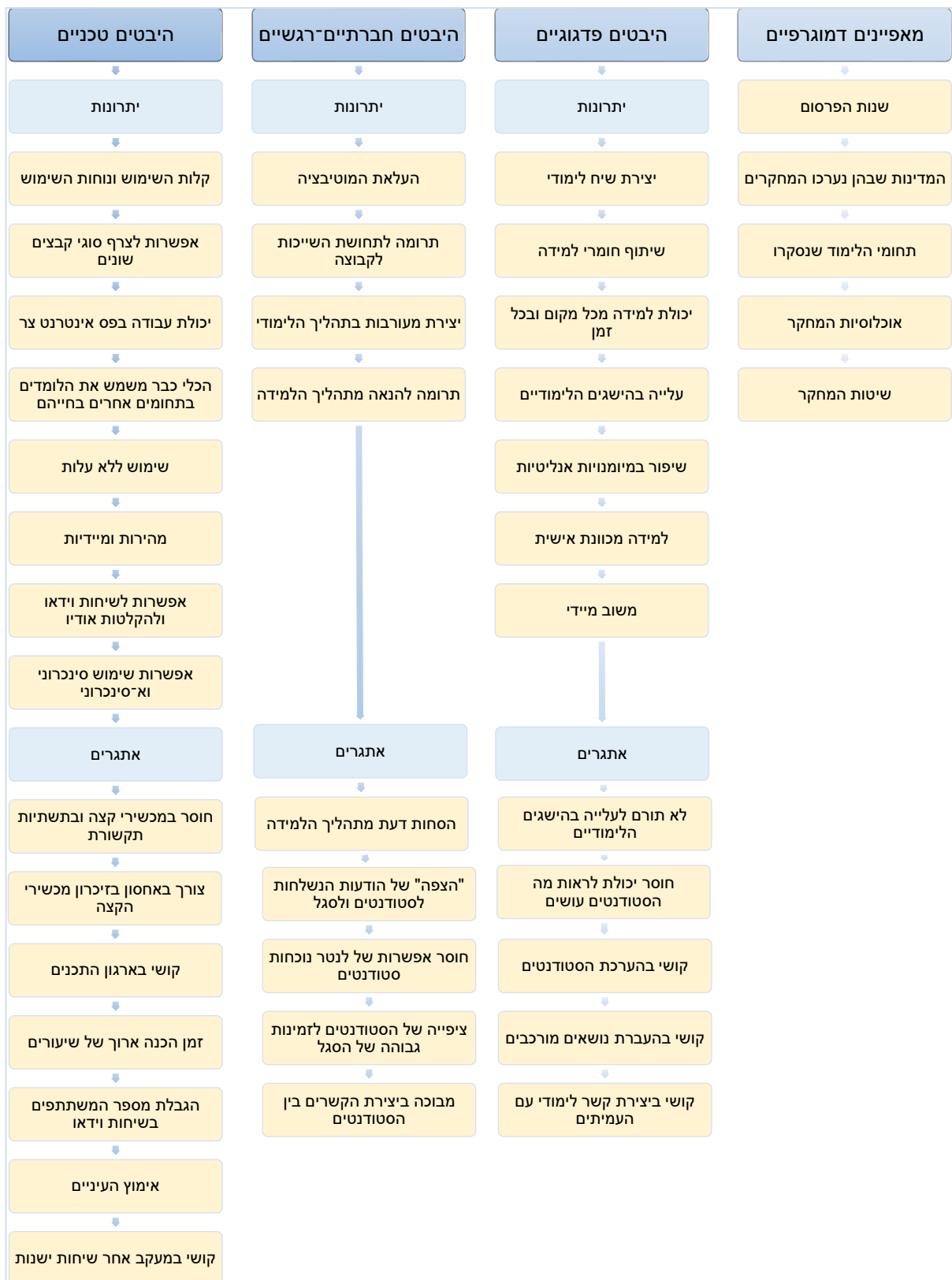
החיפוש התמקד בשנים 2020 עד 2022, והגדרות החיפוש קבעו שמונחי החיפוש צריכים להופיע בכותרת המאמר. שאילתת החיפוש הותאמה להגדרות החיפוש של כל אחד מהמאגרים. החיפוש התבצע בסוף דצמבר 2022 והניב 62 רשומות.

### טבלה 1: קריטריונים להכללה במחקר

הקריטריון	הכללה	איהכללה
זמן הפרסום	2020 עד 2022	מחוץ לטווח הזמנים
שפת המחקר	אנגלית	כל שפה שאיננה אנגלית
סוג המאמר	מחקר מקורי שכולל מחקר שטח ופורסם בכתב עת אקדמי	מחקרי סקירת מאמרים למיניהם, תזות, דיסרטציות וכנסים
מילות החיפוש	מופיעות בכותרת המאמר	מופיעות בכל מקום אחר במאמר
אוכלוסיית המחקר	WhatsApp, COVID-19, Learning	תלמידי בתי ספר יסודיים ותיכונים, תלמידי חינוך לא פורמלי ועובדי מקומות עבודה שונים
	לומדי לימודים על-תיכוניים – תלמידי מכללות ואוניברסיטאות	

### שלב שלישי: בחירת המאמרים שישתתפו במחקר

כל הרשומות שאותרו במאגרי המידע (62) הועברו לכלי לניהול פריטים ביבליוגרפיים (Zotero) וכל הרשומות הכפולות נמחקו (28 רשומות). לאחר מכן נקראו כל התקצירים, וכך צומצמה רשימת הפריטים לסקירה. הרשומות שלא צורפו למחקר זה היו הרשומות שאינן בשפה האנגלית (3), רשומות שאינן מתוך כתב עת – כמו כנסים ותזות (3) ורשומות שאינן כוללות מחקר מקורי (2) או שמתייחסות לאוכלוסיית מחקר שאיננה תלמידי אקדמיה (5). סך הכול נבחרו לסקירת ההיקף 21 מאמרים. מכיוון שסקירת היקף חותרת למיפוי רחב של התופעה והמודל איננו מחייב מיון מאמרים על פי איכותם, בחרנו למפות במסגרת מחקר זה את כל 21 המאמרים.



תרשים 2: פירוט הנושאים שקודדו מתוך המאמרים

## שלב רביעי: ארגון המידע

מעבר לאיסוף פרמטרים גנריים כמו שנת פרסום, ארץ ביצוע המחקר, תחום הלימוד, אוכלוסיית המחקר, שיטת המחקר וכדומה, התבצע מיפוי של מגוון ההתייחסויות לאספקטים הפדגוגיים, הרגשיים-חברתיים והטכניים של שילוב קבוצות ווטסאפ בתהליכי למידה והוראה. קידוד הנתונים נעשה על ידי שני עוזרי מחקר בלתי תלויים במקביל. בתום התהליך בוצעה השוואה בין שני גיליונות הקידוד, ובמקום שבו לא הייתה תמימות דעים התקיים דיון בין המעריכים והתקבלה החלטה משותפת.

## שלב חמישי: איסוף, תמצות והצגת המידע שנאסף

בשלב הזה נעשה מאמץ לספק תמונה כוללת, ויזואלית במידת האפשר, אשר תאפשר לצפות בממצאים המרכזיים באופן ברור, הן בממצאים כמותיים והן בממצאים איכותניים. שלב זה יוצג בפרק הממצאים.

## שלב שישי: ניסוח המסקנות

הצגת תובנות עתידיות על סמך הניתוח שהוצג. שלב זה יוצג בפרק הדיון.

## ממצאים

פרק זה מציג את הממצאים שעובדו מתוך 21 המאמרים שנבדקו בסקירת ההיקף. המאמרים סקרו יחד 2,346 משתתפים מתשע ארצות שונות, עסקו במגוון רחב של תחומי לימוד והשתמשו בכמה שיטות מחקר. החלק הראשון של פרק הממצאים מציג את המאפיינים הדמוגרפיים של המאמרים. בהמשך הפרק שלושה חלקים נוספים, העוסקים בניתוח שלושה היבטים מרכזיים של שימוש בקבוצות ווטסאפ לצורכי למידה והוראה במוסדות אקדמיים – היבטים פדגוגיים, היבטים חברתיים-רגשיים והיבטים טכנולוגיים, בהתבסס על מחקרים קודמים בתחום (Bouhnik & Deshen, 2014).

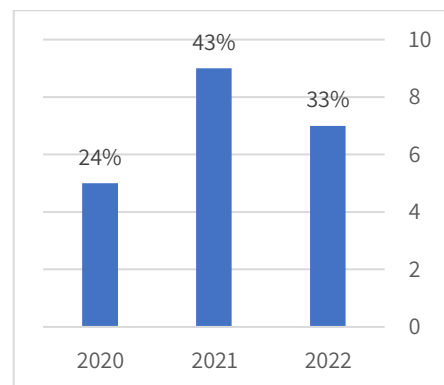
## היבטים דמוגרפיים של המחקרים שנסקרו

חלק זה מציג את הממצאים הקשורים לשאלת המחקר הראשונה:

מה מאפיין את המחקרים העוסקים בשילוב קבוצות ווטסאפ בלמידה במהלך מגפת הקורונה?

### שנות הפרסום של המאמרים

מדיניות הריחוק החברתי והסגר כתוצאה ממגפת הקורונה החלה בחלק גדול ממדינות העולם במרץ 2020, והיא נמשכה לסירוגין גם במשך שנת 2021 ושנת 2022. בהתאמה לכך פרסום המאמרים בנושא החל בשנת 2020 ונמשך עד לסוף שנת 2022. התפלגות שנות הפרסום מוצגת בתרשים 3.



תרשים 3: שנות פרסום המאמרים

### המדינות שבהן פורסמו המאמרים

במאמרים שנאספו לצורך סקירה זו מיוצגות תשע מדינות. המדינה בעלת הייצוג הגבוה ביותר היא אינדונזיה (n=8, 38%), ואחריה דרום אפריקה וזימבבואה (n=3, 14%, כל אחת). בשאר המדינות עסקו מאמרים בודדים. למעט איטליה, כל המדינות המיוצגות במחקר זה נמצאות באסיה או באפריקה, ואף אחת מהן איננה נמנית עם המדינות המפותחות, כלומר עם המדינות המסווגות רשמית כמתקדמות בידי קרן המטבע הבין-לאומית (List of 152 Developing Countries, 2023). פיזור המאמרים בין המדינות השונות מוצג בתרשים 4.

אינדונזיה	8	38%
דרום אפריקה	3	14%
זימבבואה	3	14%
ערב הסעודית	2	10%
איטליה	1	5%
הודו	1	5%
ירדן	1	5%
מלדיה	1	5%
ניגריה	1	5%

21

**תרשים 4: המדינות שבהן פורסמו המאמרים**

### תחומי הלימוד שנבדקו במאמרים

מבין מקצועות הלימוד שנסקרו במאמרים בולט במיוחד תחום הוראת האנגלית כשפה זרה (n=7, 33%). בלטו גם תחום החינוך (n=4, 19%) ונושאים הקשורים לעולם הרפואה והבריאות (n=3, 14%). שאר התחומים מוזכרים פעמים בודדות בלבד. התפלגות המאמרים בין תחומי הלימוד מוצגת בתרשים 5.

אנגלית כשפה זרה	7	33%
חינוך	4	19%
רפואה ובריאות	3	14%
מתמטיקה	2	10%
מספר נושאים	2	10%
ביוכימיה	1	5%
סטטיסטיקה	1	5%
לא צויין	1	5%

21

**תרשים 5: תחומי הלימוד שבהם עסקו המאמרים**

### אוכלוסיות המחקר של המאמרים השונים

אוכלוסיית המחקר של מרבית המחקרים הייתה סטודנטים לתואר ראשון (n=18, 86%) ואוכלוסיית המחקר של רבע מהם הייתה סטודנטים לתואר שני (n=5, 24%). חלק מהמחקרים שילבו גם סגל או תלמידים במכינות אקדמיות. רבע מהמאמרים שילבו סוגי אוכלוסיות שונים (n=5, 24%). לדוגמה,

במחקר שנערך במהלך הסגר בקרב סטודנטים לרפואה וסטודנטים להוראה בהודו, הועברו שאלוני עמדות לסגל, לסטודנטים לתואר ראשון ולסטודנטים לתואר שני (4 Doddaiah at Al., 2021). התפלגות אוכלוסיות המחקר מוצגת בתרשים 6.

מכינה אקדמית	1	5%
תואר ראשון	18	86%
תואר שני	5	24%
סגל הוראה	3	14%

\* סך האחוזים מגיע ליותר מ-100% כי חלק מהמחקרים בדקו כמה אוכלוסיות מחקר.

#### תרשים 6: אוכלוסיות המחקר

#### מיפוי שיטות המחקר של המאמרים

כמחצית מהמחקרים שנבדקו בסקירה (48%, n=10) היו מחקרים כמותיים. מעטים מהמחקרים (14%, n=3) היו מחקרים איכותניים. שאר המחקרים (38%, n=9) שילבו שיטות מחקר כמותיות ואיכותניות. שיטת המחקר הכמותית הנפוצה ביותר (76%, n=16) הייתה שאלון עמדות סגור. שיטת המחקר האיכותנית הנפוצה ביותר (33%, n=7) הייתה ראיון. כרבע מהמחקרים (24%, n=5) השתמשו בבחינת הישגים ככלי לבדיקת ההשפעה של שילוב קבוצת ווטסאפ על ההישגים הלימודיים. מיפוי שיטות המחקר של המאמרים מוצג בתרשים 7.

כמותני	שאלון עמדות	16	76%
	שאלון הישגים	5	24%
איכותני	ראיון	7	33%
	שאלון עמדות פתוח	5	24%
	תצפית	2	10%
	ניתוח תוכן	2	10%

\* סך האחוזים מגיע ליותר מ-100% כי חלק מהמחקרים שילבו כמה שיטות מחקר.

#### תרשים 7: שיטת המחקר וסוג המחקר

בשלושת החלקים הבאים יוצגו הממצאים הקשורים לשאלת המחקר השנייה: מה ידוע מתוך המחקרים העוסקים בשילוב קבוצות ווטסאפ בלמידה במהלך מגפת הקורונה, על המאפיינים הפדגוגיים, החברתיים-רגשיים והטכניים של תהליכי הלמידה?

#### היבטים פדגוגיים

כמחצית מהמאמרים (52%, n=11) התייחסו לשימוש בקבוצת ווטסאפ כמעודד יצירת שיח לימודי. כמחציתם (52%, n=11) התייחסו ליתרון שבנוחות השיתוף של חומרי הלמידה. גם יכולת הלמידה בכל מקום ובכל זמן הוזכרה כיתרון (29%, n=6). לשאר היתרונות אזכורים בודדים. שליש מהמאמרים (33%, n=7) בדקו את ההשפעה של שילוב קבוצות ווטסאפ בהוראה על שיפור ההישגים הלימודיים של הלומדים. לשם כך תוכננו מערכי ניסוי אשר כללו בחינה לפני ואחרי שילוב הלמידה בקבוצת ווטסאפ (ראו למשל, 19 Susilawati & Supriyatno, 2022; 1 Alenezi & Bensalem, 2020), כמו גם השוואה בין הישגי קבוצה אחת ששילבה למידה בקבוצת ווטסאפ לבין הישגיה של

קבוצה שלא עשתה זאת (ראו למשל Bina <sup>3</sup>, 2020; Alsharif et al., 2020; <sup>2</sup> Alenezi & Bensalem, 2022; <sup>1</sup> et al., 2021). מחקרים אלה העלו ממצאים סותרים. ארבעה מאמרים (19%) לא מצאו שיפור בהישגים בזכות השימוש בווטסאפ. לדוגמה, מחקר שבו השתתפו סטודנטים לתואר ראשון בערב הסעודית שלמדו בקורס להוראת אנגלית כשפה זרה, השווה בין אוצר המילים של סטודנטים שלמדו בשילוב קבוצת ווטסאפ לזה של סטודנטים שלמדו בשילוב מערכת ניהול הלמידה Blackboard. נמצא כי אין הבדלים סטטיסטיים בין הישגיהם של הלומדים בשתי שיטות ההוראה (Alenezi & <sup>1</sup> Bensalem, 2022). מחקר אחר, שבו השתתפו סטודנטים באינדונזיה שלמדו סטטיסטיקה, מצא שלמידה בשילוב יטיב תרמה להישגים יותר מלמידה בשילוב זום או ווטסאפ (Bina et Al., 2021).<sup>3</sup> לעומת זאת, שלושה מאמרים (13%) הצביעו על עלייה מובהקת בהישגים הלימודיים כתוצאה משילוב השימוש בקבוצת ווטסאפ. לדוגמה, מחקר שבדק סטודנטים במלזיה אשר למדו אנגלית כשפה זרה הצביע על הישגים גבוהים של הסטודנטים ששילבו שימוש בקבוצת ווטסאפ בלמידה בהשוואה לסטודנטים שלא שילבו ווטסאפ בלמידתם (Haron et al., 2021).<sup>7</sup>

במאמרים שנבדקו הוזכרו מספר אתגרים פדגוגיים של שימוש בקבוצות ווטסאפ בלמידה: חוסר היכולת של סגל ההוראה לראות מה עושים הסטודנטים ( $n=3$ , 14%) וקושי בהערכת הסטודנטים ( $n=3$ , 14%). אתגרים אלה משליכים על היכולת של סגלי ההוראה להתאים את תוכני הלימוד ללומדים ולמנוע מעשי רמייה והעתקות. דוגמה לכך ניתן למצוא במחקר שנעשה בניגריה בקרב סטודנטים לביכימיה, אשר הצביע על קשיים מהותיים בלמידה באמצעות ווטסאפ. מדובר במקצוע קשה להבנה גם בימי שגרה, לא כל שכן בלמידה מרחוק, שבה הסגל לא יכול לנטר את הלמידה של הסטודנטים ומתקשה להעביר רעיונות מורכבים (Ossai et al., 2020).<sup>16</sup>

ריכוז היתרונות והאתגרים בתחום הפדגוגי מוצג בתרשים 8. ניתן לראות שבתחום הפדגוגי יש התייחסות רבה ליתרונות והאתגרים מוזכרים פחות. כלומר, מוזכרים פחות אתגרים מיתרונות וגם מספר ההתייחסויות אל האתגרים נמוך יותר. הסנטימנט הכללי הוא חיובי.

יתרונות	יצירת שיח לימודי	11	52%
	שיתוף חומרי למידה	11	52%
	יכולת למידה מכל מקום ובכל זמן	6	29%
	עלייה בהישגים הלימודיים	3	14%
	שיפור מיומנויות אנליטיות	2	10%
	למידה מכוונת אישית	2	10%
	משוב מיידי	1	5%
אתגרים	לא תורם לעלייה בהישגים הלימודיים	4	19%
	חוסר יכולת לראות מה הסטודנטים עושים	3	14%
	קושי בהערכת הסטודנטים	3	14%
	קושי בהעברת נושאים מורכבים	2	10%
	קושי ביצירת קשר לימודי עם העמיתים	1	5%

תרשים 8: יתרונות ואתגרים בתחום הפדגוגי

### היבטים חברתיים-רגשיים

במחקרים שנסקרו הוזכרו ארבעה יתרונות מרכזיים הנוגעים להיבטים חברתיים ורגשיים של השימוש בווטסאפ במהלך הלמידה – פוטנציאל להעלאת המוטיבציה ללמידה ( $n=8$ , 38%), תרומה לתחושת השייכות של הלומדים לקבוצה ( $n=7$ , 33%), העלאת המעורבות בתהליך הלימודי ויצירה

של למידה פעילה (n=5, 24%) ותרומה להנאה מתהליך הלמידה (n=5, 24%). דוגמה לכך ניתן למצוא במחקר שנעשה בקרב סטודנטים לאנגלית כשפה זרה באינדונזיה: במסגרת הראיונות ציינו הסטודנטים שהלמידה בקבוצת הוויטסאפ הסבה להם תחושה נעימה, אפשרה להם ליצור קשר חיובי עם שאר הסטודנטים בקורס כמו במפגשי פנים אל פנים ועודדה אותם לקחת חלק בפעילות הקבוצה, כיוון שלא חששו שלא יוכלו להתחבר או להוריד את חומר הלימוד (Kholis, 2020).

בתחום החברתי-רגשי הוזכרו מספר גורמים מאתגרים ובראשם הסחת דעת של הסטודנטים מתהליך הלמידה בשל השימוש המוגבר באפליקציית ווטסאפ (n=3, 14%). אתגר נוסף שהוזכר היה "הצפה" של הודעות שנשלחו לסטודנטים ולסגל (n=3, 14%). לשאר האתגרים בתחום זה אזכורים בודדים. ריכוז היתרונות והאתגרים בתחום החברתי-רגשי מוצג בתרשים 9. מהתרשים ניתן לראות שבמאמרים שנסקרו יש התייחסות מצומצמת לתחום זה בהשוואה לתחומים האחרים. כמו כן ניכר סנטימנט חיובי כלפי ההיבט החברתי-רגשי של השימוש בקבוצות ווטסאפ בלמידה.

יתרונות	העלאת מוטיבציה	8	38%
	תרומה לתחושת השייכות לקבוצה	7	33%
	יצירת מעורבות בתהליך הלימודי	5	24%
	תרומה להנאה מתהליך הלמידה	5	24%
אתגרים	הסחות דעת מתהליך הלמידה	3	14%
	"הצפה" של הודעות לסטודנטים ולסגל	3	14%
	חוסר אפשרות של הסגל לנטר נוכחות סטודנטים	1	5%
	ציפייה של הסטודנטים לזמינות גבוהה של הסגל	1	5%
	מבוכה ביצירת הקשרים בין הסטודנטים	1	5%

תרשים 9: יתרונות ואתגרים בתחום החברתי-רגשי

### היבטים טכניים

המאמרים הנסקרים התייחסו למגוון רחב של סוגיות טכניות. בהקשר הטכנולוגי יש התייחסות רחבה לקלות והנוחות של השימוש בווטסאפ (n=13, 62%). המהירות והמיידיות שבהן ניתן לשתף משאבים, לשלוח הודעות ולראות תגובות, הודעות וקבצים ששולחים שאר המשתמשים נמנתה כיתרון (n=5, 24%), כמו גם היכולת לצרף קובצי אודיו ווידאו והיכולת לקיים שיחת אודיו ווידאו קבוצתית (n=5, 24%). הוזכרה גם היכולת לקיים למידה גם באופן סינכרוני, כאשר כולם משתתפים בתהליך הלמידה בעת ובעונה אחת, וגם באופן אסינכרוני, שבו המשתתפים בוחרים את הזמן המתאים להם ללמידה (n=3, 14%). יתרון נוסף שנסקר ושויך לתחום הטכני, אף שאיננו מתייחס ישירות למרכיבים טכנולוגיים, הוא השימוש הרווח בוואטסאפ. הלומדים כבר משתמשים בתוכנה ואינם נדרשים למהלך מיוחד, להתקנה או להיכרות עם כלי חדש. הם ממילא נכנסים לאפליקציה באופן תדיר מסיבות אישיות, כך שנוח להם להשתמש בה גם לצורך קבלת תכנים הקשורים ללמידה (n=7, 33%). צוינה גם היכולת לצרף בקלות סוגים שונים של מדיה וקבצים הישר מהטלפון החכם או מהמחשב (n=9, 43%).

כמו כן הוזכרו היכולת להשתמש באפליקציה גם כאשר תשתיות האינטרנט לא חזקות או לא מספיק יציבות (n=7, 33%) וזמינות האפליקציה לשימוש ללא עלות (n=6, 29%). תכונות אלה הוזכרו במאמרי הסקירה כיתרונות הבולטים של ווטסאפ בהשוואה לכלים טכנולוגיים אחרים ולרשתות

חברתיות אחרות. גם החשש מעלויות כספיות נלוות קיבל התייחסות רחבה. לדוגמה, באחד הראיונות ציין סטודנט מזימבבואה כי נוסף על כך שהאפליקציה חינמית ולא דורשת תשתיות חזקות, כאשר הוא לומד באמצעות הווטסאפ מהבית נחסכות ממנו עלויות הנסיעה לאוניברסיטה ( Tarisayi & 20 Munyaradzi, 2021).

האתגר הטכני שזכה למספר האזכורים הגבוה ביותר היה חוסר במכשירי קצה ובתשתיות תקשורת (n=5, 24%). בין השאר נדונו סוגיות הקשורות למיעוט מכשירים ולתשתיות חלשות, במיוחד במדינות מתפתחות. בעת הסגרים הקשר של בני הבית לסביבה החיצונית, כולל הלמידה של כל בני המשפחה, התבסס כל כולו על אותם מכשירי קצה ועל אותן תשתיות, ולעיתים אלה לא הספיקו (n=5, 24%). שאר האתגרים הקשורים לנושאים הטכניים הוזכרו פעמים בודדות בלבד. בראיונות שנערכו בקרב סטודנטים לסטטיסטיקה באינדונזיה סיפרו הסטודנטים כי חלקם נאלצו למחוק קבצים עם חומר הלימוד של שיעורים קודמים בגלל מחסור בנפח אחסון, וכי הדבר הקשה עליהם לחזור על חומר הלימוד, במיוחד כשלא הייתה להם גישה למשאבי למידה אחרים בקמפוס. מגבלה זו הובילה את החוקרים למסקנה שהלמידה עם ווטסאפ איננה מתאימה לטווח ארוך (Bina, 2021).  
ריכוז היתרונות והאתגרים בתחום הטכני מוצג בתרשים שלהלן. מהריכוז ניתן לראות שבמאמרים שנסקרו יש התייחסות רחבה לצד הטכני, ושהסנטימנט הכללי חיובי.

יתרונות	קלות השימוש ונוחות שימוש	13	62%
	אפשרות לצרף קבצים שונים	9	43%
	יכולת עבודה בפס אינטרנט צר	7	33%
	הכלי כבר משמש את הלומדים בתחומים אחרי בחייהם	7	33%
	שימוש ללא עלות	6	29%
	מהירות ומיידיות	5	24%
	אפשרות לשיחות וידאו	5	24%
	אפשרות להקלטות אודיו	5	24%
	אפשרות שימוש סינכרוני וא-סינכרוני	3	14%
	אתגרים	חוסר במכשירי קצה ותשתיות תקשורת	5
צורך באחסון בזיכרון במכשירי הקצה		2	10%
קושי בארגון התכנים		2	10%
זמן הכנה ארוך של השיעורים		1	5%
הגבלת מספר המשתתפים בשיחות וידאו		1	5%
אימוץ העיניים		1	5%
קושי במעקב אחר שיחות ישנות		1	5%

תרשים 10: יתרונות ואתגרים בתחום הטכני

## דיון ומסקנות

סקירת היקף מאפשרת לאגד קבוצת מאמרים בעלי מכנה משותף ולנתח אותה כך שתתקבל תמונה רחבה ומגוונת לאין ערוך מהתמונה שתתקבל מניתוח של מאמר אחד בכל פעם. סקירת היקף זו סקרה 21 מאמרים שעסקו בשילוב קבוצות ווטסאפ באקדמיה לצורכי הוראה ולמידה במהלך מגפת הקורונה. החוקרים השונים השתמשו במגוון שיטות מחקר כמותיות ואיכותניות – שיטת המחקר השכיחה ביותר הייתה שאלון עמדות ולאחריה ריאיון פתוח למחצה. המחקרים התמקדו בעיקר בסטודנטים לתואר ראשון, אך עסקו גם באוכלוסיות אקדמיות אחרות.



המאמרים פורסמו לאורך השנים 2020 עד 2022. המחקר הנוכחי נכתב בסוף שנת 2022, ומוקדם לקבוע אם צפויים להתפרסם מחקרים נוספים בנושא או שכבר ניתן לסכם את הממצאים המחקריים העוסקים בהשפעת תקופת הריחוק החברתי ובהשלכותיה על הלמידה. בשלוש השנים הנדונות בסקירת היקף זו (2020 עד 2022) פורסמו מאמרים נוספים אשר עסקו בשילוב ווטסאפ בתהליכי למידה והוראה באקדמיה. מאמרים אלה לא נכללו בסקירה מכיוון שלא התייחסו באופן מפורש לקשר שבין מגפת הקורונה ובין המחקר שערכו. יש להניח שלפחות חלק מהממצאים שהתגלו במאמרים אלה הושפעו ממגפת הקורונה, אך מכיוון שלא ציינו זאת באופן מובהק, תרומתם לנושא לא נכללה במסקנות סקירה זו.

החלק הארי של המחקרים התבצע במדינות מתפתחות. הגדרת המדינות המתפתחות נשענת על הרשימה של הבנק העולמי (List of 152 Developing Countries, 2023), אשר מאפיינת מדינות אלה ברמה סוציו-אקונומית נמוכה, לצד רמה נמוכה של תשתיות, טכנולוגיה והשכלה. אמנם, גם לפני מגפת הקורונה ניתן לראות עיסוק מוגבר בלמידה בשילוב רשתות חברתיות בכלל (ראו למשל Zulkanain et al., 2019) ובלמידה בשילוב ווטסאפ בפרט (ראו למשל Goughari, 2021) בארצות מתפתחות בהשוואה לארצות מפותחות. אולם בסקירה זו האיזון שונה לחלוטין, והמדינות המפותחות כמעט אינן מיוצגות. פרוץ מגפת הקורונה, סגירת האוניברסיטאות והמעבר ללמידה מרחוק כפו על הארגונים האקדמיים בכל העולם לחפש פתרונות חלופיים לניהול הלמידה. ניתן להניח בזהירות שבארצות מתפתחות היו פחות הזדמנויות להטמעה של כלים טכנולוגיים מתקדמים ייעודיים שנדרשת עבורם עלות גבוהה, ולכן הרשתות החברתיות היו נדבך משמעותי בהתמודדות עם הריחוק החברתי.

ריבוי המאמרים העוסקים בשילוב קבוצות ווטסאפ בהוראת אנגלית כשפה זרה ממשיך את המגמה הניכרת במחקרים קודמים העוסקים בשילוב רשתות חברתיות בהוראת אנגלית כשפה זרה (למשל Barrot, 2021) ובפרט בשילוב השימוש בקבוצות ווטסאפ בהוראת אנגלית כשפה זרה (למשל Goughari, 2021). נראה שהרשתות החברתיות, המדגישות קיום שיח ומתווכות תרבות, תורמות גם לקידום רכישת שפה. אין פלא שמגמה זו נמשכה גם במהלך מגפת הקורונה.

סקירה זו שיקפה סנטימנט חיובי כלפי ההשלכות הפדגוגיות של שילוב השימוש בקבוצות ווטסאפ בתהליכי למידה אקדמיים. ממצאים אלה הולמים מחקרים שנעשו לפני מגפת הקורונה ונסקרו לעיל (למשל Coleman & O'connor, 2019). ההיבטים הפדגוגיים המרכזיים שנסקרו היו יצירת שיח לימודי בין באי הקורס, שיתוף חומרי למידה והיכולת ללמוד בכל מקום ובכל זמן.

באשר להשפעת קבוצת ווטסאפ על ההישגים הלימודיים הממצאים אינם חד־משמעיים. אומנם קיימת הסכמה רחבה בעניין היתרונות והאתגרים הקשורים לשילוב למידה באמצעות קבוצות ווטסאפ, אך שאלת ההשפעה של שילוב קבוצת ווטסאפ על העלייה בהישגים הלימודיים במהלך מגפת הקורונה נותרה ללא הכרעה ודורשת בירור נוסף. חוסר העקביות בממצאים בנושא זה ניכר גם במחקרים קודמים, אשר חלקם תומכים בהשערה שהוראה משולבת ווטסאפ יכולה להעלות את ההישגים הלימודיים (למשל Tayyib et al., 2019) וחלקם חולקים על כך (למשל Yilmazsoy et al., 2020). יש מקום לבחון את הנושא בהקשר רחב יותר ולהעמיק בנושא דרכי הלמידה ובהשוואה בין שילוב ווטסאפ לשילוב רשתות חברתיות אחרות.

בבדיקת האתגרים בתחום הפדגוגי שהוזכרו במאמרים ניכר חשש, שהביעו בעיקר צוותי ההוראה, מחוסר היכולת לראות את הסטודנטים פנים אל פנים ומכך שאי אפשר לנתח את רמת הבנתם ואף לא לנטר רמאויות ואיתפקוד אקדמי. חששות אלה ייחודיים לתקופת הקורונה ומובנים

במיוחד כאשר מתקיימת רק למידה מרחוק, והם נותרים כסוגיה שדורשת התייחסות. ההמלצות בתחום זה היו חלקיות בלבד, ונותר מקום לבחון כלים ושיטות להתמודדות עם האתגרים הללו. בימי שגרה ההיבטים החברתיים-רגשיים של הלמידה יכולים להיראות משניים, אולם בזמן מגפת הקורונה, כאשר אנשים הסתגרו בבתיהם בחשש אך נדרשו לשמור על משמעת לימודית, היבטים אלה קיבלו מקום מרכזי יותר. ואכן, היבטים חיוביים כמו מוטיבציה ללמידה, תחושת שייכות, מעורבות בתהליך הלימודי ואפילו הנאה מתהליך הלמידה נדונו במחקרים רבים. אומנם נושאים אלו נדונו גם בסקירות שנכתבו בימי שגרה (למשל Nurjannah et al., 2021), אך מספר האזכורים ומספר ההתייחסויות אליהם גבוהים יותר במחקרים העוסקים בתקופת הקורונה. ההתייחסות לאתגרים כמו הסחת דעת מהלמידה או "הצפה" בהודעות דומה לממצאים בסקירות קודמות שניתחו מחקרים שנעשו לפני פרוץ מגפת הקורונה (למשל Coleman & O'Connor, 2019). בהשוואה לתחום הפדגוגי ולתחום הטכני, ההתייחסות לתחום החברתי-רגשי מעטה יותר. עובדה זו מרמזת על כך שאף על פי שאפליקציית ווטסאפ היא כלי המעודד תקשורת ונחשב למדיה חברתית, הרי שבהקשר האקדמי ההתייחסות המרכזית אליו הייתה ונותרה כאל כלי אקדמי. מגוון הנושאים הטכניים שהוזכרו במאמרים, כמו גם היקף ההתייחסות לכל אחד מהם, היה הגבוה ביותר, גם בהשוואה לסקירות שבחנו מאמרים שפורסמו לפני מגפת הקורונה (ראו למשל Coleman & O'Connor, 2019). אין פלא שדווקא במהלך המגפה תפס נושא זה מקום מרכזי בעמדותיהם של המשתתפים במחקרים השונים. בימי שגרה קל יותר לקבל החלטות על בסיס נתונים פדגוגיים, אולם בתנאים של ריחוק חברתי הסוגיות הטכניות הופכות מרכזיות, עד כדי כך שהן הקובעות מי יכול להשתתף בפעילות הלימודית ומי לא. המאפיינים בתחום הפדגוגי ובתחום החברתי-רגשי בדרך כלל אינם ייחודים לאפליקציית ווטסאפ וניתן למצוא אותם גם ברשתות חברתיות אחרות, אבל חלק גדול מהיתרונות הטכניים ייחודי לאפליקציות מסרים מיידיים כמו ווטסאפ (למשל היכולת לעבוד בפס צר והתמיכה בסוגי קבצים שונים), ואף לווטסאפ בלבד (למשל קלות השימוש, נוחות שימוש והשימוש הרווח באפליקציה לצרכים אחרים). עם זאת, האתגרים המאפיינים שימוש באפליקציות מסרים מיידיים וברשתות חברתיות אינם ייחודיים לווטסאפ. אם כך ניתן לסכם ולקבוע כי היתרון המרכזי של השימוש בווטסאפ לצורכי למידה במהלך תקופת הקורונה נגזר מאתגרי התקופה ונובע מקלות התפעול ומהעלויות הנמוכות. ממצאים אלה מקבלים תמיכה משנית מהעובדה שמרבית המחקרים נכתבו בארצות מתפתחות המתמודדות עם אתגרים טכניים. ניתוח הממצאים בסקירה זו מאפשר להצביע על ההבדלים בין המחקרים שנעשו בנושא לפני פרוץ מגפת הקורונה לאלה שנעשו במהלכה בהתייחסות להיבטים הפדגוגיים, החברתיים-רגשיים והטכניים של שילוב קבוצות ווטסאפ בלמידה. סקירה זו סייעה למפות את היתרונות והאתגרים העומדים בפני מרצים באקדמיה בבואם לשלב אפליקציית מסרים מיידיים כמו ווטסאפ בתהליך הלמידה, במיוחד בזמן משבר כמו מגפת הקורונה.

- \*1 Alenezi, S., & Bensalem, E. (2022). The effect of using WhatsApp on EFL students' medical english WhatsApp vocabulary learning during the Covid-19 pandemic. *English Studies at NBU*, 8(1), 29–42.
- \*2 Alsharif, A. T., Alsharif, B., Alsharif, L., Althagafi, N., Natto, Z. S., & Kassim, S. (2020). Effectiveness of WhatsApp as a part of a hybrid learning environment: An opportunity for post-COVID-19 pandemic pedagogy. *The Journal of Contemporary Dental Practice*, 21(12), 1331-6.
- Arksey, H., & O'Malley, L. (2005). Scoping studies: Towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*, 8(1), 19–32.
- Athaya, H., Nadir, R. D. A., Indra Sensuse, D., Kautsarina, K., & Suryono, R. R. (2021). Moodle implementation for E-Learning: A systematic review. In 6<sup>th</sup> *International Conference on Sustainable Information Engineering and Technology 2021* (pp. 106-112). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3479645.3479646>
- Bandura, A. (1999). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Asian Journal of Social Psychology*, 2(1), 21–41.
- Barrot, J. S. (2021). Social media as a language learning environment: A systematic review of the literature (2008–2019). *Computer Assisted Language Learning*, 1–29.
- \*3 Bina, N. S., Ramadhani, R., Andhany, E., & Wardani, H. (2021). Statistical skills analysis of students using online-learning platforms such as Whatsapp, Youtube, and Zoom meetings during COVID-19 pandemic. *Journal of Theory & Application in Mathematics (JTAM – Jurnal Teori dan Aplikasi Matematika)*, 5(2), 405–417.
- Cabero-Almenara, J., Arancibia, M., & Del Prete, A. (2019). Technical and didactic knowledge of the Moodle LMS in higher education. Beyond functional use. *Journal of New Approaches in Educational Research (NAER Journal)*, 8(1), 25-33.
- Coleman, E., & O'connor, E. (2019). The role of WhatsApp® in medical education; A scoping review and instructional design model. *BMC Medical Education*, 19, 1–13.
- Colquhoun, H. L., Levac, D., O'Brien, K. K., Straus, S., Tricco, A. C., Perrier, L., Kastne, M., & Moher, D. (2014). Scoping reviews: Time for clarity in definition, methods, and reporting. *Journal of Clinical Epidemiology*, 67(12), 1291–1294.

- Bouhnik, D., & Deshen, M. (2014). WhatsApp goes to school: Mobile instant messaging between teachers and students. *Journal of Information Technology Education Research*, *13*, 217-231.
- \*4 Doddaiah, S. K., Kulkarni, P., Mohandas, A., & Murthy, M. N. (2021). Learning with lockdown: Utility of WhatsApp status-based multiple-choice question discussion on COVID-19 among medical students and teaching faculty. *Journal of Education and Health Promotion*, *10*(1), 1-6.
- \*5 Giansanti, D., Giovagnoli, M. R., & Cosentino, L. (2021). WhatsApp in mHealth: An e-learning tool in the COVID-19 era to share dynamic images in hemodynamics. *Journal of Public Health and Emergency*, *5* (33), 1-7.
- Grant, M. J., & Booth, A. (2009). A typology of reviews: An analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information & Libraries Journal*, *26*(2), 91–108.
- Goughari, M. S. (2021). A multifaceted literature review of WhatsApp: Opportunities and challenges in mobile-assisted language learning. *In Proceedings of The 3<sup>rd</sup> International Conference on Advances Research on Education*, Oxford, United Kingdom.  
<https://doi.org/10.33422/3rd.educationconf.2021.03.206>
- \*6 Habes, M., Elareshi, M., Salloum, S. A., Ali, S., Alfaisal, R., Ziani, A., & Alsridi, H. (2022). Students' perceptions of mobile learning technology acceptance during COVID-19: WhatsApp in focus. *Educational Media International*, *59*(4), 288–306.
- \*7 Haron, H., Al Abri, A., & Alotaibi, N. (2021). The use of WhatsApp in teaching and learning English during COVID-19: Students' perception and acceptance. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, *15*(3), 1014–1033.
- Kasim, N. N. M., & Khalid, F. (2016). Choosing the right learning management system (LMS) for the higher education institution context: A systematic review. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, *11*(6), 55-61. <https://doi.org/10.3991/ijet.v11i06.5644>
- \*8 Kholis, A. (2020). The use of WhatsApp app in distance language learning in pandemic COVID-19: A case study in Nahdlatul Ulama University of Yogyakarta. *LET: Linguistics, Literature and English Teaching Journal*, *10*(2), 24–43.
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, *54*(3), 241–251.
- List of 152 developed countries (2023). Worlddata.info. <https://www.worlddata.info/developing-countries.php>

- Levac, D., Colquhoun, H., & O'Brien, K. K. (2010). Scoping studies: Advancing the methodology. *Implementation Science, 5*(1), 1–9.
- \*9 Mahmud, A. F., & Panigfat, N. (2021). EFL students' perspective of using WhatsApp as learning media in COVID-19 situation. *English Education Department Muhammadiyah University of North Maluku (UMMU) Journal, 1*(1), 1–6.
- \*10 Maphosa, V., Dube, B., & Jita, T. (2020). A UTAUT Evaluation of WhatsApp as a Tool for Lecture Delivery during the COVID-19 Lockdown at a Zimbabwean University. *International Journal of Higher Education, 9*(5), 84–93.
- Martins, J. C. S., de Lima, J. B., Cartaxo, R. O., & Sette-de-Souza, P. H. (2022). Use of WhatsApp in dental education: A scoping review. *Medical Science Educator, 32*(2), 561–567.
- Mathieu, E., Ritchie, H., Rodés-Guirao, L., Appel, C., Giattino, C., Hasell, J., Macdonald, B., Saloni Dattani, Beltekian, D., Ortiz-Ospina, E., & Roser, M. (2023) *Coronavirus pandemic (COVID-19)*. Our World in Data.  
<https://ourworldindata.org/covid-school-workplace-closures>
- \*11 Mulyono, H., Suryoputro, G., & Jamil, S. R. (2021). The application of WhatsApp to support online learning during the COVID-19 pandemic in Indonesia. *Heliyon, 7*(8), e07853.
- \*12 Munir, S., Erlinda, R., & Afrinursalim, H. (2021). Students' views on the use of WhatsApp during COVID-19 pandemic: A study at IAIN batusangkar. *Indonesian Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics, 5*(2), 323–334.
- \*13 Munir, S., Erlinda, R., Putra, H. E., & Afrinursalim, H. (2021). WhatsApp as a learning tool during COVID-19 pandemic: Advantages and disadvantages. *International Journal of Educational Best Practices, 5*(2), 168.
- \*14 Nel, C., & Marais, E. (2020). Preservice teachers use of WhatsApp to explain subject content to school children during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Work-Integrated Learning, 21*(5), 629–641.
- Nash, C. (2020). Report on digital literacy in academic meetings during the 2020 COVID-19 lockdown. *Challenges, 11*(2), 1-20.
- Nurjannah, L., Afrianti, M., Nazly, R., Safitri, Y., & Ihsan, M. T. (2021). A review of literature on using social media to learn English in a relaxed and convenient manner. *ETDC: Indonesian Journal of Research and Educational Review, 1*(1), 67–73.

- \*15 Ofori-Kusi, D., & Tachie, S. A. (2022). Learning mathematics through WhatsApp groups in university preparatory program during the COVID-19 pandemic. *Research in Social Sciences and Technology*, 7(1), 56–68.
- Ortiz-Ospina, E. (2019, September 18). The rise of social media. Our World in Data. <https://ourworldindata.org/rise-of-social-media>
- \*16 Ossai, P. A. U., Ogwu, C., Ichipi-Ifukor, P. C., & Achuba, F. I. (2020). Disposition and challenges of alternative to physical classroom teaching and learning in a pandemic; An appraisal of biochemistry students COVID-19 learning with WhatsApp. *Galician Medical Journal*, 27(4), E2020411.
- Pham, M. T., Rajić, A., Greig, J. D., Sargeant, J. M., Papadopoulos, A., & McEwen, S. A. (2014). A scoping review of scoping reviews: Advancing the approach and enhancing the consistency. *Research Synthesis Methods*, 5(4), 371–385.
- \*17 Ratminingsih, N. M., Ana, I. K. T. A., Fatmawan, A. R., Artini, L. P., & Padmadewi, N. N. (2022). WhatsApp implementation on pedagogical content courses during COVID-19 pandemic: Students' learning activities and perception. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 43(1), 238–244.
- Statista (2023 a). *Share of adults in the United States who owned a smartphone from 2011 to 2021, by education level*. [Chart]. <https://www.statista.com/statistics/195007/percentage-of-us-smartphone-owners-by-education-level/>
- Statista (2023 b). *Most popular global mobile messenger apps as of January 2023, based on number of monthly active users*. [Chart]. <https://www.statista.com/statistics/258749/most-popular-global-mobile-messenger-apps/>
- \*18 Sunzuma, G., Zezekwa, N., Mutambara, T. L., Chagwiza, C., & Gwizangwe, I. (2022). Pre-service teachers' WhatsApp preferences in a mathematics methodology course during the COVID-19 pandemic. *Open Education Studies*, 4(1), 225–240.
- \*19 Susilawati, S., & Supriyatno, T. (2020). Online learning through WhatsApp group in improving learning motivation in the era and post pandemic COVID-19. *Jurnal Pendidikan: Teori, Penelitian, dan Pengembangan*, 5(6), 852–859.
- \*20 Tarisayi, K. S., & Munyaradzi, E. (2021). A simple solution adopted during the COVID-19 pandemic: Using WhatsApp at a university in Zimbabwe. *Issues in Educational Research*, 31(2), 644–659.
- Tayyib, N. A., Khedr, S., Fawzi, N., Eldin, E. E., & Lindsay, G. M. (2019). A systematic review of the use of smart phones with WhatsApp messaging and practice recommendations within

curriculum learning activities in undergraduate nursing programmes. *CPQ Medicine*, *46*, 01–17.

\*21 Van Den Berg, G., & Mudau, P. K. (2022). Postgraduate students' views on the use of WhatsApp groups as an online communication tool to support teaching and learning during COVID-19. *Perspectives in Education*, *40*(1), 112–128.

WhatsApp (2022). *WhatsApp FAQ*. Available at: <https://faq.whatsapp.com/en/general/>

World Health Organization (2023). Timeline: WHO's COVID-19 response. Who.int. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline>

Yilmazsoy, B., Kahraman, M., & Utku, K. Ö. S. E. (2020). Negative aspects of using social networks in education: A brief review on WhatsApp example. *Journal of Educational Technology and Online Learning*, *3*(1), 69–90.

Zulkanain, N. A., Miskon, S., Abdullah, N. S., Ali, N. M., Bahari, M., & Ahmad, N. (2019). Social network sites (SNS) issues in learning landscape—systematic literature review. In *Advances in Visual Informatics: 6th International Visual Informatics Conference, IVIC 2019, Bangi, Malaysia, November 19–21, 2019, Proceedings 6* (pp. 592-600). Springer International Publishing.